

Straipsniai

DVILYPĖ MENO KŪRINIO PRIGIMTIS: FORMULĖ IR FORMA

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Vilniaus universiteto

Lietuvių literatūros katedros profesorė emeritė

Straipsnyje dvilypė meno kūrinio prigimtis aiškinama formulės ir formos santykiais. Pasitelkiama H. Focillono dvasios formų samprata, grindžianti meno ir kūrėjo ryšį. Remiamasi lietuvių meno ir humanistikos pavyzdžiais. Daugiausia dėmesio skiriama praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžiai, kai straipsnyje keliami problema buvo gyviau jaučiama. Profesorius lituanistas Donatas Sauka ir garsus matematikas akademikas Vytautas Statulevičius vienu metu ir viename leidinyje yra buvę artimos minties bendrakeiviai, siekę formulės ir gyvos formos dermės. Dar jauna poetė Onė Baliukonytė intuityviojo ir intelektualiojo prado santykį kėlė kaip problemą. Ryškėjo mintis, aktuali ir šiandien, kad vidinės formos intensyvumas saugo kūrinį nuo formulių, nuo jų mechaninio perėmimo.

Arvydas Šliogeris, į humanistiką įžengęs iš technologijų, iš formulių lauko, žymi radikalią formulės ir formos perskyrą.

Šio straipsnio impulsas, grąžinęs prie senų humanistikos klausimų, atėjo iš Henrio Focillono, prancūzų meno tyrėjo ir teoretiko, per tėvą ir sūnų Jurgius Baltrušaičius turėjusio ryšių ir su Lietuva, minčių prie *formų gyvenimo*: „Formos, gyvendamos erdvėje, gyvendamos medžiagoje, gyvena ir dvasioje [...] Ir ar galėtų būti kitaip? Dvasia taip pat yra forma. Vidinė dvasios veikla iki pat švelniausių, lakiausių jos vilnių vilnelių, iki pat klaidžiausių, chaotiškiausių sielos judesių, iki pat palaidžiausio sapno arabeskų – vis tai tebėra formos, ir jeigu mes nesuvokiame jų pačių, tai mes jų nesuvokiame iš viso.“¹ Būtina jausti formų

gyvenimo ir dvasios gyvenimo ryšį, dvasia yra *dirbtuvė*, kur kalamos, liejamos ar tiesiog kaip idėjos aptinkamos formos.

Šio straipsnio problemika atsišakojo iš Lietuvos mokslų akademijos konferencijos, skirtos menų ir tikslųjų mokslų sanglaudai, jos būklei ir perspektyvoms. Už daugiskaitos (menai ir mokslai) slypi neįveikiamos vienaskaitos, kurių esmės sukasi apie formulę (mokslas) ir formą (menas). Formulių ir formų vienybė, iškelta genialiojo Leonardo da Vinci, šiandien jau tik mąstoma, žmogaus pasaulis vis labiau skirstosi į tam tikras sritis. Šiandien labai pasigendama fizikų, matematikų, medicinų, biochemikų balsų apie meną, kūrybą. Galbūt čia ir slypi pati svarstybų šaknis: mokslai užsiėmę patys savimi, humanisti-

¹ *Ties grožio vertybėmis*. Sudarė ir išvertė Rapolas Serapinas. Antras fotografuotinis leidimas, Vilnius: Baltos lankos, p. 289.

ka stengiasi aprėpti tai, kas vienu ar kitu būdu pasirodo žmogaus akiratyje, taip pat ir mokslų, jo ryšių su menu ontologiją.

Straipsnyje į formulę ir formą žvelgiama iš meno, iš poezijos, iš filosofijos. Pasielkiama pavyzdžių iš lietuvių humanistikos istorijos, išvelgiamas laikas – praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžia – kai šis santykis buvo gyviau jaučiamas. Profesorius lituanistas Donatas Sauka ir garsus matematikas akademikas Vytautas Statulevičius vienu metu ir viename leidinyje yra buvę artimos minties bendrakeiviai, siekę abiejų polių dermės. Dar jauna poetė Onė Baliukonytė intuityviojo ir intelektualiojo, konstruktyviojo prado dermę pagrindžia Vinco Mykolaičio-Putino autoritetu.

Arvydas Šliogeris, į humanistiką įžengęs iš technologijų, iš formulių lauko, žymi radikalią formulės ir formos perskyrą.

***

1974 metais, šiurkščių ideologinių formų laiku, minint didžiausios lietuvių lyrikės Salomėjos Nėries septyniasdešimtmetį, buvo išleistas neįtikėtinais turiningas „Poezijos pavasario“ almanachas, sudarytas Albino Bernoto, o gerai redakcinei komisijai (Vitas Areška, Alfonsas Maldonis, Jonas Strielkūnas) pirmininkavo Juozas Macevičius. Išspausdintas tuo laiku filologų protus itin aktyviai veikusio profesoriaus Donato Saukos straipsnis „Muzikinė forma – matematiška, ideali...“ Pasiremta XX a. muzikos novatoriaus Igorio Stravinskio mintimi. Kompozitorius kalba apie savo simpatijas matematikos mokslui, apie tai, kad muzikai, kad ir kokios skirtingos jos sritys, artimas esąs matematinis

galvojimo būdas, juo reiškiašis muziko intelektualumas². O kaip poezijoje? Iš pirmo žvilgsnio matematinio, mokslinio ir poetinio mąstymo teritorijos atrodo esančios atskiros, bet giliau aiškiai pastebimi pokyčiai: „Minties spiralė supina paradoksus ir netikėtas asociacijas tarp tolimų žmogaus veiklos sričių. Sau susidaryta, privati lyrikos koncepcija paliečiama visuotinės kalbos modernizacijos. Uždarą jos pasaulėvaizdį veikia – nepastebimai, kaip veikia įrengimus nuolatinė vibracija – šalia skelbiami išradimai, atradimai, mokslo ir technikos stebuklų garsas.

Taip, lazeriai, automatai ir raketos, ir kosminiai laivai. Bet prisipažįstame ir daugiau: prisipažįstame susižavėjimą tuo tikrovės paaiškinimu, kurį duoda šiandienis mokslas, matematika.

Matematikoje randame labai plačią ir kartu pakankamai tikslią schemą sudėtingai tikrovei tirti. Empirinių protą matematika kreipia į universalią minties konstrukciją – į tą beribį plotą, kuris atsivėrė jau seniesiems graikams už daugtaškio natūralioje skaičių eilėje: 1 2 3 4... Visu ma čia įsiterpia į begalybę ir aprėpia jos išmatavimus: „matematika – žaidimas su begalybe.“³ Šita mintis galėjo būti ištarta ir įžymiausio, bent tuo laiku, lietuvių matematiko Jono Kubiliaus, tikimybių teorijos kūrėjo, tikėjusio ir tikinusio, kad matematika – aukščiausia poezija. Donatas Sauka išreiškia gražų pasitikėjimą mokslo, ypač matematikos, universalijomis, joms prieš-

² Donatas Sauka, „Muzikinė forma – matematiška, ideali...“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 113.

³ Ten pat, p. 110–111.

namos ir dvasinių patyrimų galimybės, abstrakčiame pasaulio modeliavime jos galinčios atsiverti tiek pat, kiek ir poetui jo vizijose. Juk ir cituojamas Baudelaire'as tai patvirtina: „*Viskas* yra skaičius. Skaičius yra *viskame*. Skaičius yra *atski-rame daikte*. Apsvaigimas yra skaičius.“ Į tikslumą, paremtą skaičiais, lyriką traukia ir jos prigimty glūdinčias muzikinis pradai; muzika nebėra grynojo emocingumo šaltinis, ji keičiasi, jos formos darosi ir matematiškos, idealios, metronomiškos.

Donatas Sauka, rašydamas ir šį straipsnį, tarsi regi prieš save mokslinio ir meninio genijaus vienybę įkūnijantį Goethe, jau rengiamasi monografijai „Fausto amžiaus epilogas“, išleisti 1998 metai. Jau prieš keturis dešimtmečius, remdamasis puikiu poezijos, muzikos išmanymu ir valios pastangomis įsikabindamas į matematinio, mokslinio pasaulio pažinimo modelius, profesorius formavo pasitikėjimą abipusiu šių žmogaus veiklos sričių ryšiu. Tai atitiko to laiko tendencijas ar iliuzijas. Jas tvirtina ir to paties almanacho „Skaitytojo žodis“. Kaip skaitytojas pasisakė Vytautas Statulevičius, fizikos-matematikos mokslų daktaras, profesorius, akademikas, vienas iš autoritetingiausių to laiko žmonių. „Vienas poetas guodėsi, kad su poezija truputį geriau, negu su mokslu, ją girdi, galima suprasti be specialaus pasiruošimo. Man atrodo, kad nemaža dalis nūdienos poezija tam tikra prasme virto mokslu. Savo filosofine išraiška jinau gimininga matematikai. Juk poetai nenori kalbėti apie konkrečią Jono ir Onutės meilę, o ieško meilės ir draugystės esmės, kalba apie duoną, apie tėvynę kaip apibendrintas kategorijas; matematikui irgi ne tiek svarbu vienas kuris

reiškinys, jis ieško tokio dėsnio, kuris charakteringas plačiai reiškinių klasei. Atskirti pavyzdžiai – tai tik pradžia gilių teorių. Ir grožimasi ne formule. Matematikas formulėje turi pramatyti reiškinių esmę, jų tarpusavio ryšius, suvokti tų reiškinių paraleles, išvelgti naujus horizontus. Juk nelaikysi muzikantu tokio žmogaus, kuris, žiūrėdamas į gaidas, temato brūkšnelius ir rutuliukus, o negirdi muzikos. Geram muzikantui nereikia net instrumento, kad išgirstų simfoniją. Ar ne tas pats su šiuolaikine poezija?“⁴. Vytautas Statulevičius apibūdina formulę, ji turi suimti esmes, atverti naujus horizontus; jis sumini matematikus, tiesa, vyresniosios kartos, kurie mėgsta poeziją, jaučia jos artimumą savo pasauliui. Svarbiausia, kas jungia poeziją ir mokslą, yra atsakomybė. „Dar kartą apie atsakomybę. Aš matematikas. Sunku pasakyti, ar po daugelio metų kas nors prisimins bent vieną mano įrodytą teoremą. Galbūt visos jos tebus kaip dirva, kaip trąša naujiems darbams. Tačiau be tiesioginio savo darbo, mums, matematikams, labai rūpi bendra matematinė kultūra ir kitų mokslo šakų baruose. Aš įsitikinęs, kad poetai už poetinę respublikos kultūrą „serga“ nė kiek ne mažiau, o gal net daugiau“⁵. Atsakomybės laukas ir tuo laiku buvo kur kas platesnis, jis plytėjo anapus formų ir formulų, jis reiškėsi kaip rūpestis ir savąja tauta, jos likimu.

Donatas Sauka ir Vytautas Statulevičius tarsi bendrino humanitarų ir tikslųjų mokslų žmonių poziciją; poezija gimininga poezijai, nėra neperžengiamos ribos

⁴ *Poezijos pavasaris*, 1974, p. 214.

⁵ Ten pat, p. 216.

tarp tikslingos formos ir formulės. Bet tuo pačiu metu formuojasi ir radikalesnė nuostata – nuoseklus jos reikšėjas Arvydas Šliogeris, chemikas, technologas pagal pirminį pasirengimą, filosofas, eseistas – iš esmės, iš pašaukimo, antitechnologas, ne sykį formulavęs mokslinio, technologinio ir meninio, kūrybinio pažinimo skirtingumą. 1977–1980 metais parašyta jo keturių dalių knyga „Būtis pasaulis“ (išleista tik 1990), yra gyvųjų mąstymo ir būties jutimo formų triumfas. *Tyliojo gyvenimo fragmentai*, tokia žanrinė paantraštė, žyminti išėjimą ir iš žanrinės formulės. Atsakomybė, apie kurią kalbėjo Vytautas Statulevičius, čia atsiveria kita perspektyva, iš esmės kantiškai: „aš žinau, kad šis pasaulis netobulus ir tobulesnis būti negali, tačiau privalau stengtis ir mąstyti taip, *tarsi* jis galėtų būti tobulesnis.“⁶ Nuo „Būties ir pasaulio“ jau sukama į radikaliai suvokiama formulės ir formos santykio situaciją: „Neįmanoma į Formulę įsprausti Formą ir pragarišką eks-formaciją išversti į viltingą in-formaciją. Nebėra laiko“, – išarta filosofiniuose dienoraščiuose, nužyminčiuose ir minties punktyrą, kuriuo eis tolesnė, tirianti filosofo mintis.⁷ 1973 metais Arvydas Šliogeris pradeda dėstyti filosofiją Vilniaus universitete, jo interesų kryptį ženklina egzistencinio mąstymo sąvoka, platesnė ir prieštaringesnė nei egzistencijos filosofija. Egzistencinis mąstymas iš principo yra individualiosios, atskirosios patirties mąstymas: „[...] egzistencinė tie-

sa yra visiška objektyviosios, visuotinės tiesos priešingybė. Klasikiniam mąstymui tiesa yra ramybės, rimties, stabilumo, statiška būseną, o egzistencinė tiesa, priešingai, yra netikrumo, nerimo, tapsmo, vibracijos būseną.“⁸

Arvydo Šliogerio filosofijos gilusis podirvis susijęs su matymu, su mąstančiu matymu ir matančiu mąstymu, *laisvė matyti*, kai nieko iš to matymo nereikia daryti, galima ir laisvai mąstyti. Filosofiją galima vadinti laisvai matančiu mąstymu. Kad ir apie medį. „Tai nuostabiausia esinijos sąrangos metafora. Medžio „tiesa“ – šaknys, nugrimzdusios į pirmą pradę tamsą, į substanciją ir gelmės chaosą. Medžio „būtis“ – karūna, tobula forma, pastovumas ir ramybė. [...] Medis egzistuoja. Tarp būties ir santykio: šakos – būties šviesoje, šaknys – „materijos“ tamsoje“⁹. Pačioje esinijoje matoma *tobula forma*, tobula ir kaip esinijos sąrangos metafora, įprasminanti amžinąjį *tarp*; šiuo atveju tarp šviesos ir tamsos. Matymu to, kas yra, įžengiama į tai, ko dar nėra, bet kas gali pasirodyti, būti ištraukta iš tamsos, iš „materijos“ (Arvydas Šliogeris materiją suima į kabutes, kad dvasia nevirstų jos priešprieša), prasideda kūryba, pirmiausia kaip būseną, būseną, reginti *tą medį*. Žmogus mato, jei mato, ne tik akimis, mato visu savim, visu kūnu.

Žmogaus pasaulis *tarsi* įrėmintas visuotinės tiesos, arba formulės, ir egzistencinės tiesos, arba formos, neramios, virpančios,

⁶ Arvydas Šliogeris, *Būtis ir pasaulis*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 15.

⁷ Arvydas Šliogeris, *Post scriptum*, Vilnius: Regnum, 1992, p. 100.

⁸ Arvydas Šliogeris, *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*, Vilnius: Mintis, 1985, p. 243.

⁹ Arvydas Šliogeris, *Post scriptum. Iš filosofinių dienoraščių*, Vilnius: Regnum, 1992, p. 82.

vibruojančios. Tie rėmai kinta, išsiplečia ir susiaurėja.

Ar šiuo metu vėl imama jausti mokslinio ir meninio mąstymo galimą suartėjimą? Tiesiai atsakyti būtų sunku. Bet ir aplinkkeliai yra prasmingi. Autoriai, pasitelkti į bendrą minties kelionę, vartoja formos ir formulės sąvokas. Pabandykime labiau jas išskleisti, tarsi grįždami prie mokslinio ir meninio pažinimo ištakų. Bent jau nuo to momento, kurį žymi egzistencijos filosofija, iki šiol vis dar aktyvinanti humanistiką. Viena iš neapeinamųjų sąvokų – *daikto, daiktiškumo*. Mokslui daiktas yra daiktas ir tik daiktas, kurio savybės yra pažintos ir dar nepažintos. Meno kūrinys yra „ne tik daiktas, bet dar ir kai kas kita. Šis meno kūrinys esantis „kita“ – tai ir yra meniškumas“¹⁰. Tas *kita* rodosi labai įvairiai, gali būti skirtingai suvokta ir interpretuota. Mokslininkai nuolat susitinka su būtinybe, menininkai su laisve, pasirinkimais. Mokslinio tyrimo rezultatas didesnis ar mažesnis problemos uždarymas, tam laikui, tai situacijai įmanomas sprendimas. Meninė kūryba nei problemų, nei klausimų neuždaro, „kūrinys palaiko pasaulio atvirumą atvirą“¹¹. Meno formos, kad ir įgydomos kanono statusą, lieka atviro, įtekančios ir ištekančios. Formulės uždaros, uždarymas ir nekintamumas yra jų savybės, formulės išskleidžiamos tik užpildant jų struktūras sklidžia ir skleidžia medžiaga.

Žmogaus pasaulis daiktiškas tiek, kiek prieinamas, suvokiamas. „Ir daiktai savyje,

ir daiktai, kurie pasireiškia, bet koks buviny, kuris apskritai yra, filosofijos kalba vadinamas daiktu“, – sakė Martinas Heideggeris¹². Mįslingoji, kantiškoji, riba – „daiktas savyje“, pats nepasireiškiantis, šiai kategorijai Heideggeris priskyrė ir Dievą. Su „daiktais savyje“ susitinka filosofija, apimanti laisvojo mąstymo teritorijas, ir kūryba, turinti tiek laisvės, kiek jos pajėgia įkūnyti savo kuriamomis formomis.

Visi žmogaus pasaulio daiktai, visa, kas yra, yra formos, begalinė formų įvairovė, atitinkanti būties įvairovę. Forma įgalina būti. Forma yra tai, kas leidžia būti, suteikia galimybę būti. Medžio lapas, debesis, žmogaus veidas, ranka, pieštukas. Meno kūrinys gali būti pavadintas daiktu, kad ir kaip iš karto tai paradoksaliai skambėtų, bet ir eilėraštis yra daiktas, nes jis turi iš kitų esinijos pavidalų jį išskiriančią formą, sudarytą ir susidarančią iš žodžių, iš kalbos medžiagos. Paveikslo daiktiškumas aiškesnis, nes materialesnis, bet daiktas yra ir muzikos kūrinys – simfonija, sonata, fuga – vėlgi dėl jį išskiriančios, apribojančios, įreminančios formos. Kiekvienas buvimas yra apribojantis, įreminantis, ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus; rėmai yra ribos, leidžiančios būti vientisu, neišskirstomu buvimo būdu. Buvimo būdo vientisumas gali būti suvoktas kaip daiktiškumo ontologija: vientisas, vientisai būnantis yra medžio lapas ar žiedas, vientisai būnantis yra ir kūrinys. Tradicinė estetika iki šiol išlaiko turinio ir formos perskyras: „turinys, meno kūrinio idėjinė emocinė, juslinė, vaizdinė reikšmės ir prasmės sritis, adekvačiai įkūnyta formoje ir turinti estetinę

¹⁰ Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, *Meno kūrinio ištaka*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 11.

¹¹ Ten pat, p. 44.

¹² Ten pat, p. 12.

vertę¹³; forma tam tikras estetiškas pavidalas, skirtingai suvokiamas ir interpretuojamas¹⁴. Tačiau modernesnis mąstymas leidžia suvokti, kad tik abstrahuotu būdu turinį galima atskirti nuo formos; formos santykinis savarankiškumas aiškesnis, bet tik todėl, kad formaliai akivaizdesnis. Romanas apibrėžiamas kaip žanras, kaip abstrakti žanrinė forma, bet kiekvienu atveju kalbame apie Balzaco ar Tolstojaus, Turgenevo ar Avyžiaus romaną, neišskaidomą konkretybę, literatūrinės būties būdą.

Svarstant kūrinio formos problemą, žvelgiant į ją ontologiškai, galima pastebėti dvejetainę įtampą: tarp to, kas yra daugmaž savaranku, kas veikia ir kaip tam tikras kanonas, sakysime, muzikos sonata ir poezijos sonetas, ir tarp to, kas gimsta laike ir erdvėje, dabar ir čia, kas yra neatskiriama nuo kūrėjo, jo patirties, būsenos. Tą įtampą galima suvokti kaip būtiną, neišvengiamą, kylančią iš meno prigimties. Kūrėjas susitinka su forma, kuri egzistuoja ir kaip formulė, pavyzdžiui, *sonetas*: 14 eilučių eilėraštis, sudarytas iš 2 ketureilių su 2 rimais ir 2 trieilė (itališkasis, paetrarkiškasis) arba iš 3 ketureilių ir dvieilio (anliškasis, šekspyriškasis).

Dar viena formulė – *haiku*, iš Rytų, iš japonų atėjusi lyrikos forma, trijų eilučių, 17 skiemenų (5, 7, 5), gamtos, jausmų raiškos. Dabar šis formulinis žanras gana išplitęs, turime jau ir lietuvių haiku antologijų („Vėjo namai“, 2009, išversta ir į anglų kalbą). Vienos gyviausių formų – Donaldo Kajoko, bet jis dažnai nesilaiko

nustatyto skiemenų skaičiaus eilutėje, jei gyvosios būsenos ribos kalboje eina kitur. Savitas haiku apmąstymas esė „Apie haiku“ – su juntama formulės ir formos santykio žyme: I. „Haiku neįmanoma parašyti be tam tikros vidinės kelionės, dvasinės praktikos, nes ji yra poetų duona kasdienė, net jeigu jie to ir nežino“; II. „Haiku įmanoma parašyti be teorijos, nes ji yra teoretikų duona kasdienė, nors jie, ko gero, ir patys tai žino“¹⁵. Priešprieša, bet labai nugludinta, beveik kad ir sugludinta, tarp poetų, kurie *nežino*, ir teoretikų, kurie *žino*. Sugludina išlygos: *net jeigu, nors, ko gero*. Poetų nežinojimą prie atskro (meninio, poetinio) žinojimo priartina *vidinės kelionės, dvasinės praktikos*. Teoretikų žinojime glūdintis nežinojimas pažymėtas neryškiu abejonės ženklu. „Šok, žiogė, / iš mano kepurės! / Aš eisiu į kitą pusę“ – šiame Kajoko trieilėje iš vidinės kelionės, kur žiogas yra kelio etapo bendrakeleivis, ir iššoka lietuvių kalbai natūralus trieilis, vieno sakinio, 17 skiemenų, bet 3, 6, 8; ne 5, 7, 5; gyvoji kalbos forma, iškilusi iš būsenos, įveikia formulę, beveik nepastebimai, žinant, bet ir nežinant.

Formulė – taisyklė, pastovi, nekeičiama. Formulės lygmeniu juntame humanistikos ir gamtos mokslų sąlytį, jei ir ne sanglaudą. Matematikos formulė – kokio nors matematinio teiginio simbolinis užrašymas skaičiais, raidėmis ir ženklais. Chemijos formulė – kokio nors cheminio elemento ar junginio sudėties ir sandaros žymėjimas cheminiais simboliais. Gam-

¹³ *Estetikos enciklopedija*, Vilnius: Moklo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 612.

¹⁴ Ten pat, p. 194.

¹⁵ Donaldas Kajokas, *Lapės gaudymas, Eseištinės užsklandėlės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, p. 6.

tos, tiksluosiuose moksluose susitinkama su nekintamais dydžiais, apibrėžtais objektais, bet susitinkame ir su formomis. Kas yra vanduo, juk tai gyvų gyviausia forma, kai ją matome, lytime, keliame prie lūpų ar į jį pasineriame. Biologas ar chemikas gali jausti tą vandens formos gyvumą, takumą, bet jo sąmonė ieško formulių, jomis remiasi ir jomis pasitiki. Bet ištariame: *pasitiki* ir iš pirmo žvilgsnio geležies tvirtumo formulė atsiduria bendrajame žmogaus pasaulyje, kur daug kas paremta tikėjimu ir pasitikėjimu; H_2O formulė galioja, kol galioja sąlygos deguoniui ir vandeniliui, kol tikime, kad tos sąlygos yra ir bus. Kol formulės gali galioti, galioja ir mokslo pastanga gyvąsias formas formalizuoti iki tokio laipsnio, kad būtų galima išreikšti formulėmis. Gerai suvokiame, kad technologijų pažangos (ar pražangos) remiasi formulėmis, kuo daugiau suformulinta, tuo daugiau ir suprogramuota. Bet kuo forma gyvesnė, tuo sunkiau ją formalizuoti, paversti formule. Kaip sunkiai į priekį stumiasi mašininis, techninis vertimas: kalba tokia gyva, tokios įvairios jos formos, tokie neprognozuojami kalbėjimo gestai, judesiai, tokie įvairūs kontekstai, kad formalizavimai ir formulizavimai kol kas tegali apimti tik paviršiaus dalykus.

Apibendrintai galima sakyti, kad kūryba, iš esmės ir humanistika, net susitinkama ar net susidurdama su formulėmis, siekia išlaikyti formos gyvybę; tikslieji mokslai, technologijos, atvirkščiai – kiekviena, kad ir pati gyviausia forma suvokiama kaip potenciali formulė. Iš čia ir įtampa tarp formos ir formulės, esama ar galima.

Albino Bernoto eilėraščio „Neišaik, pasilik“ du posmai, kuriuose jaučiama konkreti įtampa tarp gyvojo vandens ir jį žudančios civilizacijos:

Vaiko sielą turi, vandenie,
Tu vaivorykštėm žydinčio atspindžio
verge,
Ne tave gal žmonių giminė,
O save savo chemijom dergia?

Pro triumfuojančią naftą švarus,
Vaiskiasielis dar liejies, kur liejas ir
amžiai,
Ir virš didmiesčių baltus garus
Tartum dienraščio puslapį glamžai.

Vanduo – gyvoji forma, neprarandanti gyvybės ir kuriamoje kalboje, turi vaiko sielą, žydi vaivorykštėm, švarus, garuojantis. Su formulėmis susijusi chemija, triumfuojanti nafta, didmiesčiai. Gerame tekste, o toks yra šis A. Bernoto eilėraštis, kaktomušos vengiama. Žmonijai reikia ir chemijos, ir naftos, ir didmiesčių. Bet žmogaus išlikimo garantija yra švarus vanduo, vaiskiasielis.

Menininkai intuityviai visada yra gyvųjų būties formų pusėje. Bet kuo giliau jie jaučia formos gyvybę, tuo labiau gali veržti mąstymą-jutimą, artėti prie formulinės raiškos, būdingos aforizmui. Jurgio Baltrušaičio *akordai* – tarsi formulinė lyrikos forma, paremta skirtingų prasmės linijų suėjimu į tą patį taką, išvadą, moralą, formulę. Viršūnė – „Akordai“ („Menka, ką tu vien protu žymi...“); šiame eilėraštyje nuo pradžios iki pabaigos įtampa tarp dalinio ir visuminio žvilgsnio, tarp formulinio tyrimo ir dvasinio patyrimo, o mintis formuluoja-

ma formulškai: „Menka, ką tu vienprotu žymi – / Būtį reikia minti širdimi...“; „Rožės žiedas tiriamas sukrūš, / O lašely marios nebeuš...“; „kas dar skiria gymį nuo mirties, / Neįžengs į pokylį būties...“

Formulė ir forma tad nėra tik priešprieša, esama perėjimų, jungčių. Gyva forma ieško savo mirties, kad galėtų išlikti. Forma miršta formulėdama. Taškas, kuriame forma sustingsta, yra mirtis. Mirties išgyvenimai, mirties dalis pačiose intensyviausiose kūrybos būsenose lyg sakyte sako, kad mirties patyrimai skatina gyvasias formas, jų radimąsi.

Sanglauda tarp meno ir mokslo gal ir gali būti pageidaujama, kaip nuolat dabar pageidaujame santarvės, dialogo ir kitų gerų dalykų, bet iš esmės kūryba ir mokslai bei jų ištikimosios palydovės, o gal būtų tiksliau sakyti – įkvėpėjos, inspiratorės – technologijos yra priešingose upės pusėse, jei vis dar turėsime prieš akis gyvąjį vandenį, jo formas ir formules. Seniai tai žinoma – nuo Baudelaire'o iki Heideggerio, iki Baudrillard'o ir Šliogerio. Baudelaire'o mintis iš „Blyksnių“: „Technika mus taip suamerikietins, progresas taip atrofuos mūsų esybės dvasinę sritį, kad jokia iš kruvinų, šventvagiškų ar prieštaraujančių gamtai utopistų fantazijų negalės prilygti šiems pozityviems rezultatams. Prašau kiekvieno mąstančio žmogaus pasakyti man, kas liks iš gyvenimo.“¹⁶ Paradoksas, kuris būdingas ir formai, kuri trokšta būti gyva, judanti, ir kartu įgyti pastovumą kaip buvimo garantiją, suaušti. Forma trokšta vienu metu būti gyva, jaučianti, reaguo-

janti, ir mirusi, vadinasi, pastovi, virstanti būties dalimi. Technologijos būtinos progresui, progresas formalizuoja ir tuo būdu naikina gyvasias formas.

Moksliui reikia technologijų ir formulų, mokslo žvilgsnis praktinis, nors nebūtinai tik naikinantis. Ieškojimas žemėje ko nors naudingo, kokių nors išteklių, iškasenų – chemija, technologijos, neabejotinos veiksnios veiksnių formulės, sunaikinančios bent dalį gyvųjų gamtos, gyvenimo sanklodų, formų. Žinoma, turime matyti ir kitą pusę – moderniomis technologijomis pasiseka atgaivinti negyvus ežerus, upes, o tai reiškia atgaivinti gyvasias formas. Bet esmė yra tokia: mokslai vis labiau susieti su technologijomis, gyvasias gyvenimo formas verčia formulėmis, formulės suteikia galią valdyti, geriau gyventi. Galbūt net tiems, kurie yra priešiški technologijų triumfui, kurie pasitiki kūryba, pačiu kūrybos veiksmu susitikdami su gyvosiomis formomis ir jas kurdami. Kūrybinga sąmonė jaučia pirminių būties formų gyvybę, grožį, jam neabejinga gali būti ir mokslinė, technologinė sąmonė, bet praktinė veikla, ypač susieta su pelnu, grožio pajautas neišvengiamai slopina. Kūrybinga sąmonė išsaugo laisvę matyti *tą medį*, tą ir tik tą, nesiekdama nieko daugiau. Žmogus mato, jei mato, ne tik akimis, mato visu savim, visu kūnu.

Tarp didžiųjų ontologinių priešpriešų yra tarpininkų, į juos paprastai kreipiama mažiau dėmesio, jie nėra tokie ryškūs, nepritraukia dėmesio. Menininko ir mokslininko lemtis jungia *darbas*. Nieko negalima pasiekti be darbo, lyg ir netardami ištariame formulę. Neįtikėtina, bet vienas pirmųjų apie darbą yra kalbėjęs Baudelai-

¹⁶ Charles Baudelaire, *Intymūs dienoraščiai*, Vilnius: Andrena Dictum, 1996, p. 37.

re'as, beveik politinio ekonomisto tonu: „Darbas – progresyvi ir kaupianti galia, kuri nelyg kapitalas prideda procentų ir prie sugebėjimų, ir prie rezultatų.

Net ir vaisingas žaidimas, net kai jam vadovauja mokslas, yra nepastovi galia – jį nugalės darbas, net ir nedidelis, bet tolydus.¹⁷ Tolydžiai dirbantis žmogus gal ir yra patikimiausia jungtis – tiltas tarp abiejų upės krantų, tarp meno ir mokslo, tarp formų ir formulių. Kiek pakreipdami rūpinimą problemą, matytume, kad darbo akcentas mokslo, technologijų srityse yra sąlyga be išlygų, o menas gali būti siejamas su kažkuo, vykstančiu ir įvykstančiu savaime, su žaidimu, žaisme. Kiek įkvėpimo, kiek talento ir kiek darbo, – ne kartą bandyta ir šias efemerines formas paversti formule, suteikti jai ir procentinę išraišką. Ši problema paliečia ne tik paviršinius, bet ir giluminius kūrybos ontologijos dalykus. Vėl grįžtant į nelaisvą, visokių suvaržymų kupiną praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžią, į 1972 metus, vėlgi į „Poezijos pavasarį“, fiksuojantį ir kūrybos tėkmę, ir jos pakitimus, įdomu skaityti dar visai jaunos Onės Baliukonytės atsakymą į anketos klausimą, kokią reikšmę kūryboje turi improvizacinis momentas. Atsakymas vienintelis: „Įkvėpimu negalima pasikliauti“: „Man dabar kūryba – ir, kuo toliau, tuo labiau – darbas, „konstravimas“, eilėraščio „darymas“. Kažkada rašiau lengvai ir negalvodama – dabar to maža. Maža, nes, tokiu keliu eidamas, greitai prieini sieną [...]. Paskui atsitiktinamai nebepatenkina nei kitų, nei, svarbiausia, savęs – esi privers-tas dirbti, palikti eilėraštyje tai, kas būtina,

be ko negalima „konstruoti“¹⁸. *Konstravimas*, darymas (gal pirmą sykį tokia pozicija buvo išreikšta vokiečių poeto Gotfriedo Benno) jaunai poetei iškyla kaip patikima atrama, giliau žvelgiant, ir kaip savita gintis nuo to, kas primetama.

Ir Donato Saukos, ir Onės Baliukonytės kaip atraminė minima Vinco Mykolaičio-Putino figūra, jo kūryboje, ir grožinėje, ir teorinėje, galima apčiuopti ir natūralių intelektualiojo ir kūrybinio prado sanglaudų, ir iš jos kylančių įtampų. Savitu šios problemikos įvadu dar jaunam humanitarui buvo disertacinis gilinimasis į Vladimiro Solovjovo estetiką ir filosofiją. Joje, svarstant konkretesnę filosofijos ir meno santykį, buvo apčiuopta formulės ir formos perskyra: „Filosofija susistemina idėjas, gautas abstrahavimu, o menas jas išplėtoja ir suteikia joms kūną materialia-me pasaulyje.“¹⁹ Formulė yra aukščiausias abstrakcijos laipsnis, forma – kintantys įsikūnijimai pasaulyje. Kalbėdamas apie savo paties (ir rašančio eilėraščius, ir skaitančio paskaitas apie literatūros teoriją) patirtį, įrėmindamas ją vidinę perdalą žyminčiu pavadinimu „Poetika ir kūryba“ (1939), Vincas Mykolaitis-Putinas akcentuoja vidinės būsenos, išgyvenimo, nuotaikos svarbą, bet pabrėžia ir sąmoningą, būseną kontroliuojančią laikyseną: „Pribrandinkime savo būseną, išgyvenimą, nuotaiką, temą – vis tiek kaip pavadin-sime tą vidinę kūrinio užuomazgą, – pribrandinkime ją ligi tokio intensyvumo, kad ne

¹⁸ Onė Baliukonytė, „Įkvėpimu negalima pasikliauti“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 42.

¹⁹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 82.

¹⁷ Charles Baudelaire, *Intymūs dienoraščiai*, p. 28.

žodis ją, bet ji žodį valdytų²⁰. Tą kūrybinės būsenos brandinimą, siekiant didelio intensyvumo, galima suvokti ir kaip tarpo tarp kūrybos ir poetikos mažinimą, kaip literatūrinės technikos apvaldymą, kaip formulės ir formos suartinimą. Kūrybinė būsena rodosi kaip vidinė forma, kūrybos procesas reiškia virsmą, vidinės formos tapimą išorine – kūnu, kuris įsitvirtina erdvėje ir laike kaip daiktas. Vidinės formos intensyvumas saugo nuo priemonių, nuo taisyklių mechaninio perėmimo. „Jeigu įprasime pradėti nuo priemonių, nuo tariamųjų taisyklių, tai jos mus greit pavergs, greit atšipins mūsų pastabumą ir skonį, o tarp mūsų išgyvenimo ir išraiškos įspraus formulę, šabloną, kuris gali visai pražudyti mūsų kūrinio gyvybę“²¹. Gyvajai formai, kūrinio gyvybei prieštarauja formulė, šablonas. Bet kad mintis nebūtų pernelyg glotni, vėl atsigręžkime į Baudelaire'ą, ir Vincui Mykolaičiu-Putinui itin svarbų autorių: „Tam, kad sukurtum šampą, privalai būti genijus. Privalau sukurti šampą.

Banalus poetizmas yra šedevras – tvirtina moderniosios Europos poezijos pradininkas.²²

Neabejotinai – tai, ką vadiname poetizmais ar net banaliais poetizmais, yra lyg koks bendrasis pamatas, ko jau nematome, nepastebime, bet tai yra. Tas pamatas sukurtas didžiųjų kūrėjų. Salomėjos Nėries genialumas juntamas ir iš to, kad, viena, ji

gaivina poetizmus, į formulę įliedama gyvos formos judrumo, kita, pati poetizmus kuria, maksimaliai suartinama formulę ir formą.

Perskyra tarp mokslo ir meno yra; bendriausiu požiūriu tai perskyra tarp formulės ir formos. Būdama, veikdama perskyra provokuoja ir suartėjimus, bandymus įveikti. Sąmonę domina, netgi traukia ir tai, kas toli nuo jos pačios interesų, patirties. Nemaža atvejų, kai mokslinė sąmonė atsiveria menui, jo suvokimui, netgi bandant į meno lauką ir įžengti, išbandant savo paties galimybes. Mažiau menininkų, aktyviai besidominčių formulėmis, jų grožiu. Formulės sunkiau pasiekiamos negu gyvosios formos, augančios ir iš gyvenimo, vienu ar kitu būdu pažįstamų ir atpažįstamų patirčių. Menas bendresnis negu mokslas, formulės uždaresnės negu formos. Pasitikintys formulėmis dažnai projektuoja jų veikimą ir visuomenės horizontuose, sakysime, bando įsivaizduoti skaičiais išreiškiamą visuomenės, tautos ar valstybės ateities viziją, o pati vizija yra tik gyvas nenusistovėjusių, neįsikūnijusių formų plazdėjimas. Tik meno ir mokslo žmonių tarpusavio bendravimas gali padėti suvokti formulių ir formų svarbą, vietą žmogaus pasaulyje. Skirtingi formulės ir formos krantai, bet upė ta pati.

Banaliu ir genialiu poetizmu išsitariant, tai gyvenimo upė, tai jos krantai.

²⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 372.

²¹ Ten pat, p. 373.

²² Charles Baudelaire, *Intymūs dienoraščiai*, p. 32.

DUAL NATURE OF WORK OF A ART: FORMULA AND FORM

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

S u m m a r y

The article deals with the dual nature of a work of art, which is perceived as a relations of formula and form. There is a reference to H. Focillon's conception of the forms of soul as the base of relation between art and author. Examples from Lithuanian art and humanistics are mentioned. There is a focus on the beginning of the seventies of the twentieth century when the article's problem was of greater relevance. At the same time and in the same publication, both the Lithuanian philologist professor Donatas Sauka and the famous mathematician academician Vytautas

Statulevičius shared similar ideas when striving for harmony between a formula and an alive form. Onė Baliukonytė, a young poet at that time, raised the relation between the intuitive and the intellectual aspects as a problem. There was an emphasis on the idea which is also relevant today – the intensity of the inner form protects writings from formulas and their mechanical interception.

Arvydas Šliogeris, a representative of technologies and formulas, as a humanistic author marks a radical separation between formula and form.

Gauta: 2013 09 09

Priimta publikuoti: 2013 10 29

Autorės adresas:

Vilniaus universiteto

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: Viktorija.Pakeriene@flf.vu.lt